

FOLIA SCANDINAVICA
VOL. 9 POZNAŃ 2006

JON FOSSE I POLEN – EN UTAKKNEMLIG BEGYNNELSE

MONIKA GROSSMAN-KLIBER

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. The article concentrates on the reception of Jon Fosse's plays in Poland, where the dramatist remains practically unknown, although he has recently become the most frequently staged playwright in Europe. It seems that Fosse's dramas have not found understanding among Polish critics. The article analyses the reviews of Fosse's dramas published in Polish press until May 2004. Till then only three plays were staged in Polish theatres and five were translated. The author points out that Fosse's dramas in Poland, rather than being a permanent element of the repertoire, are frequently staged as parts of various theatrical projects aiming at finding new solutions for modern drama and theatre. Finally, she concludes that the dialogue of Fosse's plays is always their most original (although often controversial) element, regardless of the language of translation.

Grunnen til at jeg synes det kan være produktivt å se på kritikken Fosses dramaer får i ulike land, er at man ved å studere hvordan Fosse blir tolket og forstått innenfor ulike språk- og kulturområder, kan få fram et fullstendig spekter av de ulike kvalitetene ved tekstene, og kan få en bedre kjennskap til, og en dypere forståelse av dem. Med andre ord stimulerer en slik studie til et friskt blikk på selve forfatterskapet. Etter en kort innføring vil jeg se nærmere på mottakelsen av Jon Fosses stykker i Polen. Jeg konsentrerer meg først og fremst om kommentarer som angår dramaenes elementer, kvaliteter og potensial, og forfatteren; og ikke om de konkrete oppsetningene. Jeg tar med elementer som regi, skuespillerkunst og scenografi bare i den grad de kaster et nytt lys på stykket som tekst. Denne studien ble gjennomført med tanke på *Polen-Norge konferansen 2004* arrangert av Adam

Mickiewicz Universitet 7-9. mai 2004, og dekker dermed perioden til og med mai 2004.¹

Selv om Fosse er en forfatter som neppe trenger nærmere presentasjon i teatermiljøet eller litterære kretser i Norge og i mange europeiske land, så er han i Polen ikke særlig kjent. Hans sterke tilknytning til Vestlandet manifesterer seg tydelig i den litterære produksjonen: Fosse har et særegent, v e s t l a n d s k, kunne man kanskje si, forhold til naturen med fjord, sjø og bølger som sentrale motiv. For å beskrive tematikken han rører ved, tar jeg utgangspunkt i to sitater som inngår i det polske teaterprogrammet til "Imię" ("Namnet"), men som jeg synes utgjør en treffende karakteristikk av hele produksjonen:

Alminnelige folk og deres alminnelige historier. Det er noe mange søker etter i dag. Det skal være alminnelig og ha sin egen rolige rytme. Det vanlige – det er her det uvanlige ligger. (Ryszard Kapuściński, Lapidarium IV)²

For den moderne sjel er det å bevege seg over kontinenter og hav barnslig enkelt. Ingenting er derimot vanskeligere enn det å komme i kontakt med mennesker som bor bak nærmeste hjørne. (Robert Musil)

Nettopp de to elementene: a l m i n n e l i g h e t og e n s o m h e t kan sies å være nøkkelord i Fosses forfatterskap.

Fosse ble i 1994, da allerede som en etablert prosa- og lyrikkforfatter, ganske tilfeldig dramatiker. Han skrev sitt første stykke "Og aldri skal vi skiljast" på oppdrag fra Tom Remlov som dengang var direktøren for Den Nationale Scene i Bergen. Remlov ville sette i gang et prosjekt som gikk ut på å få moderne norske forfattere til å skrive for scenen og han strevde med å få Fosse med. Endelig fikk han det til, og samme år fikk stykket sin premiere i Bergen. Siden har Fosse med forbausende regelmessighet kommet med i hvert fall ett stykke per år. Det var altså begynnelsen på en dramatisk raptus uten sidestykke i moderne norsk dramahistorie. Ganske snart overskred også hans popularitet Norges grenser. Han ble straks anerkjent i Sverige og Danmark, men det var gjennom Tyskland at hans inntreden i den europeiske litterære salong fant sted. Som så mange ganger før, som i Ibsens og Hamsuns tilfelle, har den tyske forkjærlighet for skandinavisk kultur og litteratur gjort seg gjeldende.

I dag er Fosse oversatt til over tretti språk og kan dermed kalles en dramatiker av verdensformat. "Namnet" som hører til de mest spilte dramaene, har i perioden 1995–2004 hatt ca. femti urpremierer over hele verden, blant annet i Brasil og Japan.

¹ Fosse-resepsjonen i Polen er en pågående prosess. Følgende begivenheter fant sted etter mai 2004 og er derfor ikke nevnt i artikkelen: I oktober 2004 hadde "Sen o jesieni" ("Draum om hausten") urpremiere i Kraków og fikk meget positiv mottakelse. I mai i år viste polsk TV-teater "Matka i dziecko" ("Mor og barn"). I november i år ble den første antologien av Fosses dramatiske tekster utgitt på polsk i Halina Thylwes oversettelse (Fosse, Jon: *Sztuki teatralne*. Agencja dramatu i Teatru ADiT, Sulejówek 2005). Undertegnede har bidratt med et forord til utgivelsen, og jobber med oversettelsen av andre Fosse-stykker som blir sannsynligvis inkludert i bind 2 av antologien. I etterkant av den nyeste utviklingen kan man lure på om tiden endelig er moden for forandringer, og om Fosses dramatikker vinner forståelse også i Polen.

² Begge sitater i min oversettelse.

Etter å ha tatt Europa med storm, arbeider nå Fosses teaterforlag, den svenske Colombine, med å introdusere ham for det amerikanske publikum. Tar man i betraktning den særegne motviljen mot hans tekster som har kommet til uttrykk i England, kan det være en utfordrende jobb. Kritikken Fosse får har nemlig stort sett fordelt seg på to motsatte poler. Litt skjematisk kan det sies at England og Tyskland utgjør disse motpolene. La oss se på følgende sitater fra engelsk og tysk presse:

(...) *Nightsongs ender opp som Mens vi venter på Godot uten humoren. Hardt arbeid.* (Kate Bassett, *The Independent*)³

Det 21. århundrets Beckett. (Die Tageszeitung)

*Siden hans første oppføring har han i rasende tempo steget opp til i dag å være Europas viktigste skuespillforfatter. (...) Norsk teaterhistorie er enkel. Først fantes Henrik Ibsen. Så var det ingenting. Nå finnes Jon Fosse. (Jürgen Berger, Die Woche)*⁴

Det er spennende å se hvordan de tyske og de engelske anmeldere ved å bruke samme referanseramme (Beckett) setter Fosses produksjon i et diametralt forskjellig lys.

Også det polske publikum og kritikerne har fått sjansen til å bli kjent med og evaluere deler av Fosses virksomhet, og jeg vil nå se nærmere på denne kritikken. Fram til i dag foreligger fem stykker i polsk språkversjon. Disse er: "Dziecko" ("Barnet"),⁵ "Imię" ("Namnet"),⁶ "Ładny letni dzień" ("Ein sommars dag"),⁷ "Sen o jesieni" ("Draum om hausten"),⁸ og "Zima" ("Vinter").⁹ Tre av disse har vært satt opp. Det gjøres også forberedelser til å spille et fjerde stykke.¹⁰ Lech Sokół er foreløpig den eneste som har skrevet en lengre (og positiv!) kommentar til Fosses dramatiske produksjon på polsk (*Dialog* 12, 2003). Artikkelen hans omtaler de dramaene som er kjent i Polen, og er et forsøk på å plassere Fosse i den store litterære konteksten, med referanser til Ibsen, Strindberg og Hamsun.

La oss nå se på de enkelte oppsetningene. "Zima" ("Vinter") er det nyeste stykket som hadde premiere i Warszawa 29. mars 2004. Det ble spilt over en kort tidsperiode som en del av et større teaterprosjekt, og antakelig derfor fikk det lite oppmerksomhet. Prosjektet het Teren Warszawa og ble arrangert av Rozmaitości Teater. Det var et enestående foretak, hvor unge teaterfolk (ofte studenter) arbeidet med nye teatertekster, ofte på en kontroversjell måte. I samsvarende med prosjektets premisser ble "Zima" ("Vinter") spilt utenfor teatret, i niende etasje av Warszawas Office Center i en av hovedgatene, Marszałkowska. I Grażyna Kianas regi ble Fosses tekst utgangspunktet for en klisjeaktig kjærlighetshistorie mellom en elegant og velstående forretningsmann og en prostituert kvinne, en

³ Sitert etter Carsten Bleness.

⁴ De to siste sitatene etter Håkon Lund.

⁵ Oversatt av Halina Thylwe, *Dialog* 11, 1997.

⁶ Oversatt av Elżbieta Frątczak-Nowotny, *Dialog* 01, 2000.

⁷ Oversatt av Elżbieta Frątczak-Nowotny, *Dialog* 05/06, 2001.

⁸ Oversatt av Elżbieta Frątczak-Nowotny, *Dialog* 12, 2003.

⁹ Oversatt av Elżbieta Frątczak-Nowotny, foreligger kun som teatermanuskript.

¹⁰ Se vedlagt oversikt over uroppføringer av Fosses stykker i Polen.

tolkning som ikke nødvendigvis framgår av teksten. Anmelderen i *Rzeczpospolita* (31.03.2004), Janusz R. Kowalczyk, klaget på at intrigen var "flat som en pannekake", kjedelig og overdrevet, men la merke til språket, som gjennom tallrike avbrytelser og nøling gjorde samtalen umulig. Oppsetningen ble kalt "trendy", det vil si blottet for dobbel bunn, psykologi, dybde og mening. Trass i det ble hele prosjektet regnet som fruktbart og givende for unge teaterstudenter.

De to øvrige stykkene har mottatt flere ulike kritikker, som jeg skal omtale videre. Først kan det være nyttig å presentere handlingsforløpet i de to dramaene. Som alltid hos Fosse er handlingen meget tilskåret, og skjøre mellommenneskelige relasjoner står i sentrum: "Barnet" ("Dziecko") forteller om et tilfeldig møte mellom to ensomme mennesker. Agnes og Fredrik møtes i et busskur og blir sammen. Dermed starter de et nytt liv, de bygger sin egen tosomhet som de forsøker å pleie og beskytte fra omverdenen. Snart blir Agnes gravid, noe som legitimerer deres forhold, og er et tegn på håp og lykke. Allikevel får hun problemer ved fødselen og barnet blir dødfødt. Det andre stykket har tittelen "Namnet" ("Imię") og handler om et kjærestepar som søker ly i jentas barn- domshjem siden hun venter barn. Dette er ingen vellykket hjemkomst og ingen vellykket familie. Relasjonene dem imellom er mangelfulle, personene snakker forbi hverandre. Heller ikke forholdet mellom jenta og kjæresten hennes er godt. De snakker lite med hverandre, og i sluttscenen forlater gutten huset.

"Barnet" ("Dziecko") ble spilt i Rzeszów på Wanda Siemaszkowa Teaters Lille Scene. Muligens har derfor anmeldere beskrevet det som et kammerspill. Fosse presenteres som en dramatiker som lager et indre, dypt og subtilt teater. Men det legges også merke til at det er et rolig teater som danner motvekt til den britiske brutalisme-bevegelsen med Sarah Kane i spissen (*Gazeta Wyborcza*, 22.11.2002). Dermed har produksjonen, som ble laget først og fremst med tanke på det unge publikum, fått en ikke-kommersiell karakter. Det er i denne sammenheng vesentlig å nevne at med "Barnet" ("Dziecko") åpnet teatret sin Lille Scene og startet et nytt prosjekt. Mottoet for prosjektet var å introdusere nye, litterært spennende og universelle tekster. Og det var langt fra tilfeldig å innlede det med et Fosse-stykke. Teksten har, i følge teaterdirektøren Jan Nowara og de medvirkende, de nødvendige kvalitetene. Den rører ved fellesmenneskelige erfaringer som ensomhet og fremmedfølelse. Dessuten introduserer den en ny type poetikk som regissøren Marek Pasieczny har valgt å kalle skandinavisk, og som i følge ham manifesterer seg først og fremst i språket. Minimalistisk ordbruk og mangel på skilletegn åpner for et utall fortolkningsmåter, mener skuespillere på Siemaszkowa Teater. De innrømmer at det å jobbe med teksten var en utfordrende, men meget berikende opplevelse (*Nowiny*, 28.11.2002).

Generelt kan man si at kommentarene som gjøres med hensyn til språket er de mest avvikende og dermed mest verdifulle i vår sammenheng. Etter min mening er det nemlig ofte et ensidig syn på språket, en undervurdering av dets potensial, som ligger til grunn for lunken og ofte negativ mottakelse av Fosses stykker. Oppsetningen av "Imię" ("Namnet") på Polski Teater i Wrocław kan stå som eksempel her. Anmelderen Leszek Pułka i *Gazeta Wyborcza*, som for

øvrig har kalt inlegget sitt "Uutholdelig gjentakelse" (28.12.2002),¹¹ ser språket som en av stykkets alvorligste ulemper. Han peker på replikkernes repetitive mønster som han mener er kjedelig og uten dobbel bunn. Også personene irriterer ham. Han beskriver dem som primitive dokker og stiller dem på rad med karakterene i latinamerikanske såpeoperaer. På slutten kommer han med den tyngste kritikken: Han konkluderer med at det ikke er realisasjonens feil, men tekstens, og at Fosse som forfatter ikke har noe å si. Reaksjoner på oppføringen av "Imię" ("Namnet") i Warszawa var langt mer positive, noe som gjør at vi kan stille spørsmålstejn ved denne dristige påstanden til Pułka. Alle anmeldere er blitt enige om at regissøren av stykket på Współczesny Teater i Warszawa, Agnieszka Glińska, har valgt å utheve stykkets realistiske kvaliteter, og at hun har involvert tilskueren i rollen som et vitne. Oppsetningen har fått betegnelsen h y p e r r e a l i s t i s k. Noen snakket til og med om framkomsten av en ny sjanger: scenisk reportasje. Titler på anmeldelser som: "Vi går inn i et fremmed liv" (*Gazeta Wyborcza*, 6.04.2001), "Gjennom vinduet" (*Życie Warszawy*, 30.03.2001), "Reportasje fra kjøkkenet" (*Gazeta Wyborcza*, 19.04.2001) er megetsigende her. På den ene side synes Glińskas valg å være legitimt idet de polske kritikere plasserer Fosse i forlengelsen av den realistiske tradisjonen, med Henrik Ibsen i bakgrunnen, som en gransker av familieliv i forfall. På den annen side peker anmeldere allikevel på mangel på dramaturgisk konstruksjon hos Fosse. Stykket er fattig på handlinger; begynnelsen, slutten og høydepunktene er vanskelige å finne. Hovedvekten hviler tydeligvis ikke på hendelsene, noe som sprenger den realistiske formen. Det resulterer i at stykket lett kan gli over i det monotone og banale. Slik ble det for anmelderen i ukebladet *Wprost*, Anna Schiller, som skriver at hun kjedet seg i halvannen time. Hennes forslag er at siden stykket ikke er mer enn en kopi av virkeligheten, burde det spilles imot selve teksten, det vil si enten komisk eller tragisk. Noe av det samme mener anmelderen i dagsavisen *Życie*, Jacek Wakar (24.04.2001). Han påstår at monotoni og inaktivitet ikke egner seg for teatret, og at den store utfordringen for regissøren isåfall burde være ikke bare å vise, men også å motarbeide, håpløsheten som er skrevet inn i Fosses stykker. Også anmelderen i tidsskriftet *Przekrój*, Łukasz Drewniak, under tittelen "Halv" (13.05.2001), peker på to elementer som taler mot en likefrem realistisk fortolkning av stykket. Det første er tekstens åpne avslutning (gutten forlater sin gravide kjæreste, og det blir ikke avgjort om han noen gang kommer tilbake) som ikke passer inn i den realistiske konvensjonen av hele framstillingen. Det andre og viktigere er språket. Han innrømmer at han fikk en helt annen forståelse av stykket etter å ha lest teksten, og at oppsetningen bare delvis utnytter språkets potensial (derfra tittelen på artikkelen). Hans eneste innvending mot Agnieszka Glińskas fortolkning er altså at hun ved å framheve det banale og hverdagslige – det realistiske – noe hun klarte veldig bra, likevel har neglisjert den lyriske kraften som hviler i tekstens språk. Likeså konsentrerer Aleksandra Rembowska i det teatrale tidsskriftet *Teatr* (06.2001) seg rundt

¹¹ Alle avistitler i min oversettelse.

språket i Fosses drama. Selv om også hun innser at stykket bærer preg av et dokument, peker hun på språket som et virkelighetsfjernt element. På den ene side er dette en kommunikasjonsmåte som ligger tett opp til den kaotiske og sparsomme dagligtalen. På den annen side er den ladet med et poetisk potensial. Ytringer som repeteres om igjen som et refreng, den særegne melodien og rytmen åpenbarer språkets andre ansikt. Det er ikke bare dagligtale, men også lyrikk. Således blir dokumentet en metafor, fortsetter hun. Denne subtile forskjellen kan være vanskelig å spore opp, men er meget betydelig. Bare hvis man innser det, blir det innlysende at Fosses karakterer ikke er tilfeldige reality show-deltakere, som anmelderen av framføringen i Wrocław ville ha det til, men at de er resultatet av en kunstnerisk skapelsesprosess. Det er språket, med sine lyriske og musikalske kvaliteter, som taler mot en gjennomført realistisk forståelse av teksten. Det skaper poetiske rammer rundt det hele og gjør Fosses stykker til kunst og ikke til en såpeoperaepisode, konkluderer hun.

Etter en analyse av de polske presseomtalen av Jon Fosses skuespill trykket t.o.m. mai 2004, og med kjennskap til den nyeste utviklingen, vil jeg komme med noen observasjoner som kan tjene som oppsummering. Først og fremst er det slående at Fosse blir svært ofte møtt med en fullstendig mangel på forståelse blant polske kritikere. Imidlertid er det nå grunner til å håpe at situasjonen vil forandre seg (begynnelsen kan da ofte være vanskelig), og at vi er i ferd med å åpne et nytt og lysere kapittel i den polske Fosse-mottakelsen.¹² Det er lovende at hans dramaer ofte blir valgt til å delta i ulike ambisiøse teatralprosjekter, som har som formål å søke nye veier for den moderne dramatikken, og undersøke skuespillerens og teatrets rolle. Dette synes å underbygge påstanden om at norsk dramatik (og litteratur?) regnes fremdeles som eksotisk, ukjent og frisk her i landet. Oftest er det den universelle tematikken og evnen til en rolig-realistisk, og ikke brutalistisk framstilling som det settes pris på i Fosses dramatik. Til slutt vil jeg påpeke det at også polske beskjedne Fosse-erfaringer tilsier at det er språket som utgjør denne dramatikens kjerne, samtidig som nettopp språket synes å skape størst uenighet blant kritikerne. Med andre ord, det er i dialogen gåtene og tolkningsmulighetene ligger. Da har vi nærmet oss et helt annet felt, nemlig oversettelsesproblematikken, som ikke skal omtales her. Jeg vil likevel avslutte med å sitere den engelske oversetteren av Fosse – Louis Muinzer:

What was there in the first pages of the first Fosse I read that hooked me so emphatically? That's an easy question to answer: it is the quality of the language of the dialogue – that snared me. It is so simple, yet so richly understated. It moves downward as well as forward. It makes me realize how sick I am of slick, elaborate stage talk: Fosse's dialogue is composed of silences as well as words. It seems charged with meaning that is glimpsed below the surface of its own utterance. And yet there are moments in his plays when unexpected words suddenly pour from a character's heart before restraint and silence again impose themselves. As a translator, I at once longed to recreate this verbal music in my own language (...).

¹² Se: fotnote 1.

VEDLEGG – UROPPFØRINGER I POLEN T.O.M. 11.2005:

”Imię” (”Namnet”):

Polски Teater, Wrocław, 20.10.2001, regi: Tomasz Man;
Współczesny Teater, Warszawa, 04.2001, regi: Agnieszka Glińska;
Pleciuga Dukketeater, Szczecin, 26.11.2005, regi: Anna Augustynowicz.

”Dziecko” (”Barnet”):

Siemaszkowa Teater, Rzeszów, 22.11.2002, regi: Marek Pasieczny.

”Zima” (”Vinter”):

Rozmaitości Teater, Warszawa, 29.03.2004, regi: Grażyna Kania.

”Sen o jesieni” (”Draum om hausten”):

Słowacki Teater, Kraków, 29.10.2004, regi: Mariusz Wojciechowski.

”Matka i dziecko” (”Mor og barn”):

Tv-Teater, 23.05.2005, regi: Stanisław Różewicz.

LITTERATUR

ARTIKLER

Berlińska, Agnieszka, Fenomen teatralnego projektu TR Warszawa, *Gazeta Wyborcza* (Warszawa), 31.05.2004.

Bleness, Carsten, Britisk slakt av Fosses ”Nightsongs”, *Aftenposten*, 4.03.2002.

Bończa-Szablowski, Jan, Jesteśmy manipulowani, *Rzeczpospolita*, 7.04.2001.

Cieślak, Jacek, Powtórka z bezsensownej wegetacji, *Rzeczpospolita*, 9.04.2001.

Drewniak, Łukasz, Pół, *Przekrój* nr 19, 13.05.2001.

Koniecka, Anna, Zwierzenia Norwega, *Nowiny*, 28.11.2002, s.21.

Kowalczyk, Janusz R., Pozory głębi, *Rzeczpospolita*, 31.03.2004.

Lund, Håkon, Fosse ”den nye Ibsen”, *Aftenposten*, 18.09.2000.

Pawłowski, Roman, „Imię” Jona Fossego. Reportaż z kuchni, *Gazeta Wyborcza* (Warszawa), 19.04.2001.

Pułka, Leszek, Nieznośna powtarzalność, *Gazeta Wyborcza* (Wrocław), 28.12.2002.

Rembowska, Aleksandra, Metadokument, *Teatr* nr 6, 06.2001.

Schiller, Anna, *Wprost*, 15.04.2001.

Sokół, Lech, Współczesny dramat poetycki, *Dialog*, 12.2003.

Szczerbowska, Katarzyna, Przez okno, *Życie Warszawy*, 30.03.2001.

Wakar, Jacek, Niewdzięczna rola nieproszonych podglądaczy, *Życie*, 24.04.2001.

Wyżyńska, Dorota, Przez okno, *Gazeta Wyborcza* (Warszawa), 06.04.2001.

Wyżyńska, Dorota, Wchodzimy w cudze życie (intervju med regissøren Agnieszka Glińska), *Gazeta Wyborcza* (Warszawa), 06.04.2001.

Gdzie tu kozetka?, *Polityka*, 21.04.2001, ikke navngitt.

A tu pospolitość skrzeczy, *Zwierciadło*, 07.2001, s. 82, ikke navngitt.

„Dziecko” Pasiecznego – rozmowa z Markiem Pasiecznym, *Gazeta Wyborcza* (Rzeszów), 22.11.2002, s. 4, ikke navngitt.

Polska prapremiera teatralna u „Siemaszkowej”, *Dziennik Polski Podkarpacki*, 22.11.2002, ikke navngitt.

Kameralne „Dziecko”, *Super Nowości* (Rzeszów), 22.11.2002, s. 8, ikke navngitt.

TEATERPROGRAMMER

”Imię” (”Namnet”), Współczesny Teater, Warszawa.

”Imię” (”Namnet”), Polski Teater, Wrocław.

”Dziecko” (”Barnet”), Siemaszkowa Teater, Rzeszów.